

Zarys historyczny

W 1995 roku minęło 55 lat od wydarzeń określanych mianem ZBRODNIA KATYŃSKA. Tym terminem określa się nie tylko zamordowanie polskich jeńców wojennych w Lesie Katyńskim, lecz także zgładzenie skazanych na śmierć decyzją Biura Politycznego Wszechzwiązkowej Partii Komunistycznej (bolszewików) [WKP(b)] wielu innych polskich obywateli¹.

Jak to się zaczęło? — kogo zamordowano? — gdzie i kiedy? — kto był sprawcą? — jakie były skutki? Aby można było choćby częściowo odpowiedzieć na te zasadnicze pytania musiało upłynąć przeszło pół wieku.

W 1939 roku, 23 sierpnia, rządy Rzeszy Niemieckiej i ZSRS zawarły układ, znany jako „Pakt Ribbentrop-Mołotow”, z tajnym protokołem dodatkowym, w którym między innymi postanowiono: „W razie zmian terytorialnych i politycznych na obszarach należących do państwa polskiego, strefy interesów Niemiec i ZSRS będą rozgraniczone mniej więcej wzdłuż linii rzek: Pisa, Narew, Wisła, San”².

Bez wypowiedzenia wojny, 1 września 1939 roku, Polskę zaatakował od zachodu Wehrmacht Rzeszy Niemieckiej, a 17 września 1939 roku od wschodu wkroczyła Armia Czerwona Związku Sowieckiego. Poszczególne regularne jednostki Wojska Polskiego walczyły z agresorami do 2 października 1939 roku.

W dniu 3 września 1939 roku Francja i Anglia, zgodnie z wcześniejszymi traktatami zawartymi z Polską, wypowiedziały wojnę Rzeszy Niemieckiej.

Wojsko Polskie jeszcze walczyło z agresorami, gdy 28 września 1939 roku rządy Rzeszy Niemieckiej i ZSRS uznały rozpad państwa polskiego i zawarły „Porozumienie w sprawie granic i przyjaźni pomiędzy ZSRS i Niemcami”³, wraz z jednym poufnym i dwoma tajnymi protokołami. Porozumienie to korgowało przebieg granicy między Niemcami a ZSRS ustanawiając je nie na Wiśle, lecz na Bugu, co zostało uwidocznione na mapie z podpisami Stalina i Ribbentropa.

Historycy określają ten fakt jako IV rozbiór Polski⁴. Rząd Polski udał się na emigrację do Francji, potem do Anglii, skąd kierował konspiracją w kraju i prowadził wojnę przeciwko hitlerowskiemu Niemcom do jej zakończenia w 1945 roku. Był to jedyny prawowity Rząd Polski w okresie całej II wojny światowej.

Liczni polscy żołnierze, wszystkich stopni, zostali wzięci do niewoli niemieckiej lub sowieckiej. Armia Czerwona wzięła do niewoli ogółem około 250 000 polskich żołnierzy⁵. Od razu, w październiku 1939 roku przekazano wszystkich polskich jeńców w ręce NKWD⁶ i funkcjonariusze tej instytucji wydzielili ponad 15 000 ludzi: oficerów, policjantów, żołnierzy Korpusu Ochrony Pogranicza (KOP), pracowników służby więziennej i wiele innych osób uznanych przez NKWD za wrogów władzy sowieckiej. Losy pozostałych polskich jeńców wojennych, głównie cywilów, szeregowców i podoficerów są przedmiotem odrębnych badań i studiów.

Wyselekcjonowaną grupę ponad 15 000 jeńców podzielono na trzy mniejsze grupy i osadzono w obozach położonych w europejskiej części ZSRS, urządzonych głównie w zabudowaniach po zlikwidowanych klasztorach⁷:

Oficerów osadzono w Kozielsku (obóz „KOZIELSK”) — około 4 500 ludzi i Starobielsku (obóz „STAROBIELSK”) — około 4 000 ludzi.

Policjantów, żołnierzy KOP i innych: na wysepce Stołbnyj na jeziorze Seliger w pobliżu Ostaszkowa (obóz „OSTASZKÓW”) — około 6 500 ludzi.

Ponadto w kilkunastu więzieniach ZSRS, na Ukrainie i Białorusi, osadzono tysiące polskich obywateli, w tym około 11 000 uznanych przez NKWD za szczególnie wrogo usposobionych wobec ustroju sowieckiego.

Władze NKWD wobec każdego jeńca i więźnia prowadziły śledztwo⁸. Ławrentij Beria złożył wniosek o rozstrzelanie polskich jeńców wojennych z wymienionych trzech obozów oraz polskich obywateli znajdujących się w więzieniach Ukrainy i Białorusi, jako nie rokujących poprawy wrogów ZSRS. Członkowie Biura Politycznego WKP(b) Stalin, Woroszyłow, Mołotow, Mikojan, Kalinin, Kaganowicz, na posiedzeniu w dniu 5 marca 1940 roku, jednogłośnie podjęli decyzję rozstrzelania polskich obywateli na miejscu ich przebywania.

Jeńcy do miejsc egzekucji byli transportowani więziennymi wagonami, według harmonogramów dokładnie opracowanych przez funkcjonariuszy NKWD. Wywózkę z obozów przeprowadzono w następującej kolejności:

„KOZIELSK” — 3 kwietnia 1940 roku. Jeńców wysadzano na stacji Gniezdowo w pobliżu Smoleńska. Prze-

Introduction

Historical Outline

1995 will see the passage of 55 years since the events now grouped under the name THE KATYN MASSACRE, and including not only the killing of Polish prisoners of war in the Katyn Forest itself, but also the killing of all Polish citizens sentenced to death following the decision of the Politburo of the All-Union Communist Party (Bolsheviks) [WKP(b)]¹.

How did it all begin? Who was killed? Where and when? Who were the instigators? What were the consequences? Half a century has had to pass before still-incomplete answers to these fundamental questions have finally been obtained.

On 23rd August 1939, the governments of the Third Reich and the USSR entered into what became known as the "Ribbentrop-Molotov Pact". Secret protocols to the Pact contained, among other things, the provision that: "In the event of territorial and political changes to the areas belonging to the Polish State, the zones of interest of Germany and the USSR shall be more or less divided along the line formed by the Rivers Pisa, Narew, Vistula and San"².

On September 1st 1939, Poland was attacked from the West by the Wehrmacht — without war having been declared. In turn, on September 7th 1939, the country was invaded from the east by the Red Army of the Soviet Union. Various regular units of the Polish Army continued to engage the aggressors until October 2nd 1939.

September 3rd 1939 saw France and the United Kingdom declare war on the Third Reich in accordance with treaties which had been entered into previously with Poland.

The Polish Army was still fighting as, on September 28th 1939, the governments of the Third Reich and the USSR recognized the dissolution of the Polish State and entered into an "Agreement on borders and goodwill between the USSR and Germany"³, which had one confidential and two secret protocols appended to it. The agreement corrected the borders, establishing that they would follow the course of the River Bug, rather than the Vistula — as had been indicated on the map signed by Stalin and Ribbentrop.

Historians refer to this division as a IVth Partition of Poland⁴. The Polish government succeeded in escaping to France, and later to England, from where it directed opposition within the country and continued to wage war against the Nazis until the War's end in 1945. The government-in-exile was the only legitimate government in Poland in the whole period of World War II.

Polish soldiers of all ranks were taken into German or Soviet captivity, with the Red Army imprisoning total of about 250,000 Polish soldiers⁵. From the very beginning (i.e. from October 1939), all Polish prisoners were handed over to the NKVD (People's Commissariat of Internal Affairs)⁶. The functionaries of this institution were to separate out more than 15,000 people — officers, policemen, soldiers of the Corps of Border Guards (KOP), employees of the prison services and many others identified as being enemies of the Soviet authorities. The fate of the remaining Polish prisoners of war — mainly privates and NCOs — is the subject of separate studies.

The separated group of more than 15,000 prisoners was split into three sub-groups held in camps located in the European part of the USSR — specifically in the buildings of liquidated monasteries⁷.

Officers were imprisoned in the Kozelsk and Starobelsk camps (holding 4500 and 4000 respectively), while around 6500 policemen, KOP soldiers and others were confined in the Ostashkov camp on the island of Stolbnyy in Lake Seliger near Ostashkov.

In addition, between 10 and 20 prisons in the USSR, Ukraine and Belarus housed thousands of Polish citizens, among which about 11,000 had been recognized by the NKVD as having attitudes particularly hostile to the Soviet political system.

The NKVD authorities carried out investigations on prisoners of war and civilian prisoners⁸. It was Lavrentiy Beria who applied for shooting the Polish prisoners of war from the three camps, along with the Polish citizens imprisoned in Ukraine and Belarus, as incorrigible enemies of the USSR. But the unanimous decision to shoot these Polish citizens was taken on 5th March 1940 by members of the Politburo WKP (b), namely Stalin, Voroshilov, Molotov, Mikoyan and Kaganovich.

The prisoners were transported to their places of execution in prison wagons, and in accordance with a timetable drawn up precisely by functionaries of the NKVD. Transfers from the camps took the following order:

from KOZELSK on April 3rd 1940, with prisoners being offloaded at Gnezdovo near Smolensk, transferred by prison vehicles to the Katyn Forest and executed during that day (there are rumours that some of the prisoners were killed in prison in Smolensk). Either way, the bodies were interred in the Katyn Forest;

from OSTASHKOV on April 4th 1940, with prisoners being taken to the NKVD prison in Kalinin (now Tver). The executions were carried out at night, with the bodies being interred near Myednoye⁹;

wożono samochodami więziennymi do Lasu Katyńskiego, gdzie w dzień wykonywano egzekucje (są pogłoski, że niektórych jeńców zgładzono w więzieniu w Smoleńsku). Ciała zakopano w Lesie Katyńskim.

„OSTASZKÓW” — 4 kwietnia 1940 roku, do więzienia NKWD w Kalininie (obecnie Twer). W nocy wykonywano egzekucje, a ciała zakopano w pobliżu Miednoje⁹.

„STAROBIELSK” — 5 kwietnia 1940 roku, do więzienia NKWD w Charkowie. W nocy wykonywano egzekucje, a ciała zakopano na obrzeżu Charkowa w pobliżu osady Piatichatki, przy tzw. „Czarnej drodze”¹⁰.

Ciała zgładzonych polskich jeńców ze wszystkich trzech obozów zakopano na terenach ośrodków rekreacyjno-wypoczynkowych dla funkcjonariuszy NKWD. Nikt postronny nie miał tam wstępu. Doły zasypano i zamaskowano sadząc młody las. Przyroda zaczęła zacierać ślady zbrodni. Tych miejsc nie można nazwać grobami — to doły, doły śmierci.

Do 20 maja 1940 roku zgładzono około 15 000 polskich obywateli — jeńców wojennych.

Z grupy ponad 15 000 polskich jeńców, NKWD wydzieliło około 400 ludzi — żołnierzy wszystkich stopni i pozostawiono przy życiu. Skierowano ich do obozu Pawliszczew Bór, potem do Griazowca.

Prawdopodobnie też w kwietniu i maju 1940 roku NKWD zgładziło ponad 7 000 polskich obywateli osadzonych w więzieniach. Dotychczas nie wiemy dokładnie, kiedy ich zgładzono i gdzie zakopano ciała.

Wszystkie dokumenty związane ze zbrodnią katyńską, zarówno politycznych władz ZSRR jak i NKWD, były ściśle tajne. Spoczyły w specjalnych archiwach, całą „operację” zgładzenia przeszło 22 000 polskich obywateli¹¹ NKWD przeprowadziło skrycie. Wnioskodawcy, decydenci i wykonawcy — milczeli. Władze ZSRR w połowie 1940 roku mogły być pewne, że tajemnica zostanie zachowana na zawsze i nikt, nigdy nie dowie się o tej zbrodni.

W rok później, 22 czerwca 1941 roku hitlerowskie Niemcy zaatakowały ZSRR, rozpoczęła się wojna niemiecko-sowiecka. Las Katyński, gdzie znajdowały się zamaskowane doły śmierci z ciałami zamordowanych jeńców z obozu w Kozielsku, zajęły oddziały Wehrmachtu 16 lipca 1941 roku.

Wkrótce potem nastąpiło ważne dla Polaków wydarzenie polityczne: Rządy Polski i ZSRR, 30 lipca 1941 roku nawiązały stosunki dyplomatyczne. W tym czasie, nie licząc osadzonych w więzieniach, na zesłaniu znajdowało się w ZSRR około milion siedemset tysięcy obywateli polskich¹².

W sierpniu 1941 roku zawarto umowę wojskową o tworzeniu Armii Polskiej, przy czym miała ona stano-

wić część sił zbrojnych suwerennej Rzeczypospolitej Polskiej. Władze ZSRR ogłosiły „amnestię” dla obywateli polskich: jeńców, więźniów politycznych i deportowanych represjonowanych jako wrogowie ZSRR. Z więzień, łagrów i miejsc przymusowej deportacji zaczęli przybywać Polacy do formujących się polskich oddziałów dowodzonych przez gen. Władysława Andersa. Natomiast nie zgłosiło się około 15 000 żołnierzy, w tym ponad 8 000 oficerów, więzionych w 1940 roku w obozach „KOZIELSK” i „STAROBIELSK”, jak i policjanci z obozu „OSTASZKÓW”. Z tych obozów zgłosiło się do służby w polskiej armii tylko około 400 oficerów więzionych w Griazowcu.

Polskie władze wojskowe i polityczne rozpoczęły poszukiwania i podjęły liczne interwencje nawet u najwyższych władz ZSRR.

Na interpelacje Polaków, Stalin osobiście, władze polityczne i administracyjne ZSRR, kierownictwo NKWD, udzielały odpowiedzi nie mających nic wspólnego z rzeczywistością. Np. zawiadamiały, że wszyscy obywatele polscy zostali zwolnieni — są w drodze, żadnych spisów polskich jeńców nie mają, nic o takich jeńcach nie wiedzą.

Armię Polską, formowaną w ZSRR i dowodzoną przez gen. W. Andersa, oraz kilkanaście tysięcy ludności cywilnej, ogółem około 120 000 ludzi, w dwóch rzutach — w marcu i wrześniu 1942 roku ewakuowano na Bliski Wschód¹³. W 1944 roku żołnierze Armii Polskiej, wprowadzonej z ZSRR, walczyli z Wehrmachtem we Włoszech i wślawili się zwycięską bitwą o Monte Cassino.

W czasie okupacji niemieckiej Smoleńska i okolicy, trwającej od 16 lipca 1941 do 25 września 1943 roku, miejscowa ludność w 1942 roku zawiadomiła Niemców o zakopanych tysiącach ciał polskich oficerów w Lesie Katyńskim, zamordowanych w tym lesie przez NKWD wiosną 1940 roku.

Niemcy rozpoczęli ekshumację 29 marca 1943 roku i zakończyli 3 czerwca 1943 roku. Ogłosili 13 kwietnia 1943 roku komunikat radiowy o tym odkryciu. Rząd Polski podjął próbę, aby przy współpracy Międzynarodowego Czerwonego Krzyża wyjaśnić sprawę, kto jest sprawcą zbrodni. Rząd ZSRR natychmiast kłamliwie oskarżył Rząd Polski o współpracę z Niemcami. W nocy z 25 na 26 kwietnia 1943 roku Rząd ZSRR zerwał stosunki dyplomatyczne z Rządem Polski.

Doły śmierci na obrzeżu Charkowa w pobliżu Piatichatki z ciałami polskich jeńców z obozu „STAROBIELSK”, mimo okupacji niemieckiej trwającej tam przeszło dwa lata, nie zostały odkryte.

Miejsca zakopania zwłok, polskich jeńców z obozu „OSTASZKÓW”, w dołach śmierci w pobliżu Miednoje, nie było okupowane przez Niemców, NKWD nadal tam strzegło tajemnicy.

O miejscu zakopania zwłok polskich jeńców więzio-

from STAROBELSK on April 5th 1940, with prisoners being taken to the NKVD prison in Kharkov. Executions were carried out at night, and the bodies interred in the environs of Kharkov near the settlement of Piatichatki and by the so-called "Black Road"¹⁰.

The bodies of the murdered Polish prisoners of war from all the camps were interred on land belonging to rest- and recreation centres for functionaries of the NKVD. These areas were of course out of bounds to everyone else. The trenches dug to receive the bodies were filled in and concealed by the planting of young woodland, and nature began to cover the traces of the massacre as time passed. But these places cannot even be glorified by the term "mass graves", for they were nothing more than trenches — trenches of death.

By May 20th 1940 about 15,000 Polish prisoners of war had been killed and consigned to such holes in the ground.

From the group of more than 15,000, the NKVD separated out about 400 soldiers of all ranks who were to remain alive. These individuals were directed to the camp at Pavlishchev Bor and thence to Gryasovets.

It was probably also in the April and May of 1940 that the NKVD killed more than 7000 Polish citizens held in prisons. To date, however, there is no information as to how exactly these people met their deaths, or where their bodies were interred.

All the documents of the Soviet authorities and NKVD which were associated with the Katyn Massacre were strictly confidential. They were deposited in special archives, with the whole "operation" of the killing of over 22,000 Polish citizens¹¹ carried out secretly by the NKVD. Those giving the orders, those taking the decisions and those doing the job all kept their silence, and — back in 1940 — the authorities of the Soviet Union could rest easy in the knowledge that the secret would be kept for ever, and that no-one would ever find out about the massacre.

June 22nd of the following year saw the forces of Hitler's Germany begin the German-Soviet conflict by attacking the USSR. The Katyn Forest — with its trenches of death filled with the bodies of murdered prisoners of war from the Kozelsk camp — was taken by the divisions of the Wehrmacht on July 16th 1941.

Shortly after — on July 30th — there occurred a political event of significance to Poles, as diplomatic relations were established between Poland and the Soviet Union. At this time, the number of Polish deportees in the USSR (excluding those in prisons) was around 1,700,000¹².

August 1941 witnessed the opening of a military agreement to create a Polish Army which would constitute part of the armed forces of the sovereign Republic of Poland. The authorities of the USSR declared an "amnesty" for Polish citizens: prisoners of war, political prisoners and those who had been deported under repression as enemies of the USSR. From the prisons, prison camps and places of forced exile, Poles started to join the detachments under the command of General

Wladyslaw Anders which were beginning to form. However, about 15,000 soldiers did not report, including the more than 8000 officers imprisoned in 1940 in the camps Kozelsk and Starobelsk as well as policemen of Ostashkov. Indeed, the total number of officers from these camps which reported for duty with the Anders Army was about 400 of which all had been imprisoned in Gryasovets.

The Polish military and political authorities began searching, and attempted on numerous occasions to intervene at even the highest levels within the USSR.

But coming in response to the questions from the Poles were totally untrue answers from the directors of the NKVD, from the political and administrative authorities of the USSR and even from Stalin himself. For example, the Polish authorities were informed that all Polish citizens had been released and were on their way, that no list of Polish prisoners of war existed and that nothing was even known of such prisoners.

The Polish Army formed in the USSR under General Anders was joined by between 10 and 20,000 civilians to give a total of about 120,000 individuals. These were transferred to the Middle East in two waves in March and September 1942¹³. It was the soldiers of this Army transferred from the USSR which were to engage the Wehrmacht in Italy in 1944, and to become world-renowned as the victors of the battle for Monte Cassino.

The German occupation of Smolensk and the surrounding area lasted from July 16th 1941 to September 25th 1943. During this time (in 1942), the local inhabitants informed the Germans of the thousands of bodies of Polish officers buried in the Katyn Forest after having been murdered there in spring 1940 by the NKVD.

In response, the Germans decided to embark upon the exhumation of the bodies. This process began on March 29th 1943 and was to continue until June 3rd. The Germans announced their discovery in a radio communique broadcast on April 13th 1943, and — with the aid of the International Red Cross — the Polish government sought to clarify the situation regarding those responsible for the massacre. The government of the USSR, immediately, if untruthfully, accused the Polish government of co-operating with the Germans, and broke off diplomatic relations on the night of April 25th/26th 1943.

In contrast, the death trenches around Piatichatki near Kharkov (containing the bodies of Polish prisoners from the Starobelsk camp) remained undiscovered, in spite of a German occupation of the area lasting more than two years.

The burial sites for Polish prisoners from the Ostashkov camp were the death trenches near Myednoye — in an area which the Germans were never able to occupy. The NKVD was therefore able to guard its secrets.

Where the places of interment of Polish prisoners from the Starobelsk and Ostashkov camps were concerned, Poles were to remain ignorant until as recently as 1991.

nych w obozach „STAROBIELSK” i „OSTASZKÓW”, Polacy nic nie wiedzieli aż do 1991 roku.

Po zerwaniu w końcu kwietnia stosunków dyplomatycznych z Rządem Polski, już w początku maja 1943 roku, przy poparciu Stalina, przystąpiono w ZSRR do organizacji Wojska Polskiego dowodzonego przez gen. Zygmunta Berlinga¹⁴. Do formującej się od maja 1943 roku dywizji znowu przybywali Polacy zwolnieni z więzień i łagrów, i oni byli w większości żołnierzami jednostek wojskowych.

Niemcy rozwinęli głośną akcję propagandową o odkrytych dołach śmierci w Lesie Katyńskim. W okresie ekshumacji działały trzy komisje lekarzy — ekspertów medycyny sądowej: niemiecka, międzynarodowa i polska Komisja Techniczna PCK. Polska Komisja, aby odciąć się od niemieckiej akcji propagandowej, zajmowała się identyfikacją ofiar, ustalaniem przyczyny śmierci, oraz godnym pogrzebaniem zwłok i urządzeniem cmentarza¹⁵.

W czasie ekshumacji prowadzono starannie identyfikację ofiar i sporządzono stosowną dokumentację. Doły śmierci o numerach od 1 do 7 opróżniono całkowicie i zasypano. Z dołu śmierci nr 8, zawierającego szacunkowo około 200 zwłok, wydobyto 10 lub 12 ciał i odkrywkę zasypano. Ogółem wydobyto 4143 ciała, które pochowano z należytą czcią, w sześciu bratnich mogiłach na cmentarzu urządzonym przez Komisję PCK. Tylko dwóch generałów pochowano w oddzielnych grobach. Do każdego zwłok był mocowany żeton z numerem identyfikacyjnym. Na każdej bratniej mogile i grobach generałów postawiono drewniane krzyże. Był to pierwszy i jedyny prawdziwy cmentarz w Lesie Katyńskim¹⁶. Zarówno ten, jak i wszystkie inne cmentarze, o których będzie mowa, były urządzone w pobliżu leśnej drogi biegnącej od szosy smoleńskiej do charakterystycznego zakola Dniepru.

Po zakończeniu ekshumacji w czerwcu 1943 roku, Komisje: niemiecka i międzynarodowa ogłosiły wyniki prac ekspertów. Ustalono, że są to ciała polskich oficerów zamordowanych wiosną 1940 roku. Data śmierci jednoznacznie określa sprawców, bo te tereny należały i należały w 1940 roku do ZSRR i wtedy nie było tam żadnych okupantów. Odrębne sprawozdanie złożył doktor medycyny, lekarz sądowy Komisji Technicznej PCK¹⁷.

Niemcy w komunikacie, wbrew opinii lekarzy — ekspertów, dla celów propagandowych podali, że w Lesie Katyńskim NKWD zamordowało 10 000 do 12 000 polskich oficerów¹⁸.

Armia Czerwona 25 września 1943 roku wyparła okupantów niemieckich ze Smoleńska i okolicy. NKWD przejęło ponownie we władanie swój ośrodek w Lesie Katyńskim nad Dnieprem. Wkraczając na ten teren

władze NKWD zastały w całości i porządku, z krzyżami na mogiłach, pierwszy cmentarz urządzony przez Polską Komisję Techniczną PCK w maju i w czerwcu 1943 roku.

Władze sowieckie powołały „Komisję specjalną do ustalenia i zbadania okoliczności rozstrzelania przez niemieckich najeźdźców faszystowskich w Lesie Katyńskim jeńców wojennych — oficerów polskich”, nazywaną od nazwiska przewodniczącego „Komisją Burdenki”. Pełna nazwa Komisji nadana przez władze sowieckie od razu ustalała winowajców.

W wyniku działalności NKWD i Komisji Burdenki, zniszczono cmentarz PCK wraz z całym systemem identyfikacji zwłok pochowanych tam oficerów i przeprowadzono oficjalnie drugą ekshumację od 16 do 23 stycznia 1944 roku. Wydobyto 925 zwłok polskich oficerów, Jak podano w Komunikacie, z dwóch dużych dołów.

Korespondenci prasy zagranicznej, zaproszeni przez władze sowieckie w styczniu 1944 roku do Lasu Katyńskiego, pisali, że widzieli siedem dołów z bezładnie rozrzuconymi ciałami w polskich mundurach¹⁹.

Komunikat Komisji Burdenki opublikowany 24 stycznia 1944 roku głosił, że w Lesie Katyńskim Niemcy zamordowali jesienią 1941 roku 11 000 polskich oficerów²⁰. Była to średnia z liczb podanych w komunikacie niemieckim. Władze sowieckie dlatego podały taką fałszywą liczbę polskich jeńców zamordowanych w Lesie Katyńskim, aby nikt już więcej nie szukał w ZSRR dołów z zakopanymi ciałami jeńców ze Starobielska i Ostaszkowa. Miejsca zakopania tych zwłok nie zostały wtedy ujawnione, były to tereny ZSRR i nikt nie powołany nie miał żadnych szans, aby tam czegoś szukać, szczególnie w ośrodkach wypoczynkowych NKWD.

W Komunikacie Komisji Burdenki nie ma ani słowa o pierwszym cmentarzu PCK i żadnej informacji, gdzie i jak pochowano 925 zwłok wydobytych w trakcie ekshumacji.

Komunikat Komisji Burdenki został oceniony przez polskich i rosyjskich ekspertów jako zafalszowany dokument²¹, służący do wprowadzania w błąd poszukujących prawdy.

Po zakończeniu ekshumacji, władze sowieckie urządziły drugi cmentarz. Składał się z dwóch mogił: pojedynczego grobu z krzyżem na wezgłowie i jednej bratniej mogiły. Nie wiadomo, kogo i jak, a nawet czy, i, w ogóle kogoś pochowano w tych dwóch mogiłach²².

Cmentarz ten istniał 30 stycznia 1944 roku, w czasie uroczystości zorganizowanych przez władze sowieckie z udziałem delegacji żołnierzy Wojska Polskiego, którymi dowodził gen. Berling. To byli polscy żołnierze I-ej dywizji wycofanej w okolice Smoleńska, po krwawej bitwie stoczonej z Wehrmachtem pod wsią Lenino w październiku 1943 roku.

W 1944 roku, od kwietnia do czerwca, NKWD prowadziło roboty ziemne w Lesie Katyńskim. Jak wiadomo

The breaking of diplomatic relations was followed — in early May 1943 — by moves supported by Stalin to create and organize a Polish army commanded by General Zygmunt Berling¹⁴. Divisions of this army began to form up from May onwards, and were joined by Poles released from prisons and prison camps who were mainly soldiers from previously-existing military units.

The Germans embarked upon a vigorous propaganda action concerning the death trenches found in the Katyn Forest. Participating in the process of exhumation were three commissions made up of doctors and experts in forensic medicine. These were a German commission, an international commission and a Technical Commission from the Polish Red Cross. To distance itself from the German propaganda campaign, the Polish commission occupied itself with the identification of the victims, the establishment of causes of death, the decent burial of the corpses found and the organization of cemeteries¹⁵.

The exhumation work involved the diligent identification of victims and the completion of the appropriate documentation. Death trenches numbers 1 to 7 were emptied totally and filled in. Death trench number 8 — containing an estimated 200 bodies — was to yield only 10 or 12 bodies before being filled in. A total of 4143 bodies were recovered and reburied with due reverence in six communal graves in a cemetery run by the Commission of the Polish Red Cross. The only victims to be buried in separate graves were two generals. Attached to each corpse was a tag with an identification number, while the communal graves and graves of the generals were marked with wooden crosses. This was the first and only true cemetery in the Katyn Forest¹⁶. This cemetery, and all the others which will be discussed, were arranged by a forest track running from the Smolensk road to a characteristic bend in the River Dnepr.

The end of the exhumation process in June 1943 was followed by the release of the results of the expert work by the German and International Commissions. It had been established that these were the bodies of Polish officers murdered in spring 1940. The date of death defined the murderers unambiguously since the areas in question had not been occupied by the Germans or anyone else at that time. A separate report was made by a doctor and forensic expert from the Technical Commission of the Polish Red Cross¹⁷.

In a communique for propaganda purposes, the Germans went counter to the opinions of the medical experts by stating that the NKVD had murdered 10,000 to 12,000 Polish officers in the Katyn Forest¹⁸.

On September 25th 1943, the Red Army evicted the occupying Germans from Smolensk and the surrounding area. The NKVD retook possession of its centre in the Katyn Forest by the Dnepr. Entering the area, the NKVD came across the first cemetery organized by the Technical Commission of the Polish Red Cross in May and June 1943. The whole of the cemetery was in good order and was complete with the crosses marking the graves.

The Soviet authorities created a "Special Commission to Establish and Research the Circumstances of the Katyn Forest Shootings of Polish Officers/Prisoners of War by the Fascist German Invaders". For short, this Commission went by the name of its chairman, being known as "the Burdenko Commission", but as the full name assigned to it makes clear, the Commission had decided from the start who the guilty parties were.

The subsequent actions of the NKVD and the Burdenko Commission were to ensure that the cemetery organized by the Polish Red Cross was destroyed, along with the whole system by which the bodies of Polish officers reburied there had been identified. A second official exhumation was carried out between January 16th and 23rd 1944, and — according to the communique released — the corpses of some 925 Polish officers were uncovered from two large trenches.

The Soviet authorities invited foreign press correspondents to the Katyn Forest in January 1944. These were to write of seeing seven trenches with a disorderly array of scattered bodies in Polish uniforms¹⁹.

It was announced in a communique from the Burdenko Commission issued on January 24th 1944 that 11,000 Polish officers had been murdered in the Katyn Forest by the Germans in autumn 1941²⁰. This number was in fact the average of the figures given in the earlier German communique, and was thus a falsification produced by the Soviet authorities to ensure that no further searches would be undertaken in the USSR for the trenches in which the murdered prisoners of war from Starobelsk and Ostashkov had been interred. The places of these interments had not been revealed and, as this was the territory of the USSR, no unappointed person had any chance whatsoever of looking for anything, least of all in a rest and recreation centre for members of the NKVD.

The communique from the Burdenko Commission had not a single word to say about the first, Polish Red Cross, cemetery, or even about the place and circumstances of the original interment of the 925 corpses whose exhumation had been referred to.

Polish and Russian experts²¹ have declared the communique from the Burdenko Commission to be a falsified document designed to mislead those seeking the truth.

Having completed the exhumation, the Soviet authorities established a second cemetery made up of two graves: a single one with a cross at its head and a communal one. It is not known who is buried in these two graves, or how they were buried, or even whether they contain anybody at all²².

The cemetery in question was in existence on January 30th 1944, at the time of commemorations organized by the Soviet authorities and attended by a delegation of soldiers of the Polish Army which had been led by General Berling. These were men of the First Division who had been withdrawn to the Smolensk area following the bloody battle fought with the Wehrmacht near the village of Lenino in October 1943.

z pierwszej analizy zdjęć lotniczych²³, rozkopano teren po cmentarzu PCK, po dole śmierci nr 8 oraz w kilku innych miejscach. Wtedy zniszczono do reszty pierwszy cmentarz PCK oraz drugi, który widzieli polscy żołnierze 30 stycznia 1944 roku. Na tych terenach posadzono młody las.

Pierwsza wiarygodna, udokumentowana wiadomość, co się działo po wojnie w Lesie Katyńskim, pochodzi z czerwca 1957 roku. Polski świadek odkrył trzeci cmentarz. Był to zapadnięty teren, ogrodzony drewnianym płotkiem. Pośrodku stał drewniany krzyż nad niewielką betonową płytą bez napisów. Nie wiadomo czy ta ziemia kryła jakieś szczątki ludzkie. Został zlikwidowany prawdopodobnie około 1960 roku.

Jest znany z licznych fotografii czwarty cmentarz urządzony przez władze sowieckie. Był to kamienny obelisk, a przed nim jedna, jak gdyby bratnia mogiła. Napis na płycie przymocowanej do obelisku, głosił w nieporadnej polszczyźnie z licznymi błędami, że tu są pochowani polscy oficerowie zamordowani przez Niemców w 1941 roku. W rzeczywistości nie wiadomo kto i jak był pochowany w tej mogile. Dzisiaj nie ma śladu po tym cmentarzu — został zniszczony prawdopodobnie około 1974 roku.

Władze sowieckie urządziły piąty cmentarz, istniejący obecnie i nazwany (w skrócie) „MEMORIAŁ”. Początkowo były tam dwie bratnie mogiły, a w 1988 roku dobudowano jeszcze dwie. Do kwietnia 1990 roku na tym cmentarzu i przy szosie, były tablice oskarżające Niemców o dokonanie zbrodni katyńskiej. Całość miała charakter świecki. Dzięki staraniom polskiego Episkopatu, postawienie 2 września 1988 roku krzyża przywiezionego z Polski, upodobniło to miejsce do cmentarza.

Po raz pierwszy, w komunikacie TASS ogłoszonym 13 kwietnia 1990 roku, władze ZSRR podały, że winni zbrodni katyńskiej są Beria, Merkułow i ludzie im podlegli²⁴. W tym komunikacie nie ma ani słowa o odpowiedzialności najwyższych władz politycznych ZSRR.

W październiku 1990 roku rozpoczęła śledztwo w sprawie zbrodni katyńskiej Naczelna Prokuratura Wojskowa Związku Sowieckiego. Po rozpadzie ZSRR śledztwo prowadzi Wojskowa Prokuratura Rosji.

W ramach toczącego się śledztwa przeprowadzono fragmentaryczne ekshumacje w Piatichatkach, w dniach 29.07–9.08.1991; w Miednoje w dniach 15–30.08.1991 roku²⁵. Miejsca zakopania zwłok polskich jeńców wskazały władze sowieckie, żadne poszukiwania nie były potrzebne. W Lesie Katyńskim wykonano w dniach 20 i 21.11.1991 roku tylko wykopy sondażowe²⁶.

Dokumenty i materiały archiwalne, w tym protokół Biura Politycznego WKP(b) z dnia 5 marca 1940 roku, przekazały Polsce władze Rosji, 14 października 1992

roku. Przekazane dokumenty, chociaż jeszcze nie wszystkie, ujawniły jednoznacznie sposób i osoby odpowiedzialne za podjęcie decyzji zgładzenia ponad 22 000 polskich jeńców i więźniów. W 1994 roku zostały przeprowadzone dalsze prace ekshumacyjne w Lesie Katyńskim, Miednoje i Piatichatkach. W momencie zakończenia prac nad niniejszą publikacją jeszcze nie zostały ogłoszone wyniki tych badań. W 1995 roku kontynuowano dalsze prace ekshumacyjne.

Być może w niedalekiej przyszłości zostaną przekazane Polsce wszystkie brakujące dokumenty, zakończy się śledztwo i powstaną prawdziwe wojskowe cmentarze, tam gdzie były doły śmierci.

Tadeusz Pieńkowski

Charakterystyka terenu

Smoleńsk leży po północnej stronie środkowej części pomostu łączącego zachodni bieg Dźwiny i Dniepru. Obszar ten dzieli się wyraźnie wzdłuż osi wschód-zachód. Po jej północnej stronie przeważają jeziora, bagna i lasy ciągnące się do Demidowa, gdzie teren staje się pofałdowany, a wzniesienia otaczają od północnego wschodu i od zachodu okolice Smoleńska i biegną wzdłuż Dniepru.

Na zachód od Smoleńska, w odległości około 12 km, zaczyna się obszar, nazwany Lasem Katyńskim^{27, 28, 29}. Jego wschodnią granicą jest stacja i wioska Gniezdowo, a zachodnią — wioski leżące na dwóch przeciwnych brzegach Dniepru: na południowym Katyń-Pokrowskoje, na północnym Katyń-Uspienskoje. Na obszarze Lasu Katyńskiego jest również stacja kolejowa Katyń, położona w kierunku wschodnim w odległości około 1,5 kilometra od wioski Katyń-Uspienskoje. Długość tego obszaru, w ramach umownych granic, wynosi około 10 kilometrów.

Las Katyński przecina rzeka Dniepr płynąca licznymi meandrami w głębokim, korycie. Zarówno od północy, jak i od południa dopływa do Dniepru wiele strumieni i rzeczek, w większości bezimiennych. Poziom lustra wody w rzece, w okresie wiosennych roztopów lub obfitych opadów deszczu, znacznie się podnosi, a dopływające strumienie i rzeczki zalewają okolicę.

Interesujący nas obszar Lasu Katyńskiego jest położony na północnym, prawym brzegu rzeki. Na dostępnych mapach są nazwane dwa północne dopływy: Olszanka (w pobliżu Gniezdowa) i Katynka, w pobliżu Katyń-Uspienskoje, wypływająca z dużego jeziora Kuprino. Na obszarze przylegającym do doliny rzeki, na obszarze pagórkowatym i pofałdowanym, występują liczne oczka wody, zagłębienia, tereny podmokłe i bagienne. Na amerykańskiej mapie topograficznej są uwidocznione miejsca wykopalisk archeologicznych. Jedno na północnym brzegu Dniepru, w pobliżu ujścia rzeki Olszanki. Jest ono w odległości około dwóch kilometrów od charakterystycznego zakola Dniepru, przy którym stała willa

Between April and June 1944, the NKVD produced earth works in the Katyn Forest. It is clear from the first analysis of aerial photographs²³ that the Polish Red Cross cemetery was dug up, along with the area of death trench 8 and several other places. During this time, the first (Polish Red Cross) cemetery was totally destroyed, along with the second which Polish soldiers had seen on January 30th 1944. Young forest was planted in the areas in question.

The first reliable, documented news as to what had happened in the Katyn Forest after the War appeared in June 1957. A Polish witness rediscovered the third cemetery. This was in land which had subsided and which was surrounded by a wooden fence. In the centre there stood a wooden cross over a small, unmarked concrete slab. It is not known if the land in question concealed some human remains, for the cemetery was liquidated, perhaps around 1960.

From many photographs it is clear that there was a fourth cemetery organized by the Soviet authorities. This was characterized by a stone obelisk, with something resembling a communal grave nearby. An inscription attached to the obelisk stated, in clumsy Polish with numerous mistakes, that the area held the interred remains of Polish officers murdered by the Germans in 1941. In reality, it is simply not known who was buried in the graves, or under what circumstances. Today this cemetery has apparently vanished without trace, having most probably been destroyed around 1974.

The Soviet authorities ran a fifth cemetery which still exists, and which is known as "THE MEMORIAL" for short. Initially there were two communal graves there, but two more were constructed in 1988. Until April 1990, the cemetery in question and the nearby road featured notices accusing the Germans of carrying out the Katyn Massacre. The whole thing was of a secular nature, but the efforts of the Polish Episcopate in sending a cross from Poland on September 2nd 1988 were finally to ensure that the place came to look a little more like a true cemetery.

It was in a TASS communique of April 13th 1990 that the authorities of the USSR admitted for the first time that Beria, Merkulov and their subordinates were to blame for the Katyn Massacre²⁴. However, the communique in question made no mention whatever of the responsibility of the highest political authorities in the USSR.

Investigations into the Katyn Massacre were begun in October 1990 by the Supreme Military Prosecutor of the Soviet Union. Since the fall of the USSR, the investigation has been led by the Military Prosecutor of the Russian Federation.

Within the framework of the ongoing investigation, fragmentary exhumations were carried out at Piatichatki between July 29th and August 9th 1991 and in Myednoye between 15th and 30th August 1991²⁵. The places of interment of the bodies of Polish prisoners of war were indicated by the Soviet authorities, with no search being required. Work in the Katyn Forest itself

was restricted to test excavations made on November 20th and 21st 1991²⁶.

On October 14th 1992, the Russian authorities presented Poland with documents and archival materials which included the protocol of the Politburo WKP(b) from March 5th 1940. Although incomplete, the set of documents which was presented did reveal unambiguously the nature of — and individuals responsible for — the decision to kill more than 22,000 Polish prisoners of war and prisoners. Further exhumation work was carried out in 1994 in the Katyn Forest, Myednoye and Piatichatki. At the time of completion of work on the present publication, the results of these studies had still not been announced. Further exhumation work were continued in 1995.

It may be that Poland will be supplied with all the remaining documents that are missing in the not-too-distant future. At that point it will be possible for the investigations to end, and for true military cemeteries to be established in the places of those trenches of death.

Tadeusz Pieńkowski

Characteristics of the Terrain

Smolensk is located in the north central area of the land bridge between the western Dvina and Dnepr rivers. The region forms two distinct parts on an axis from east to west. Northerly the terrain is dominated by lakes, swamps, and woods continuing to Demidov, after which the land begins to rise in modulating hills which ring the northeasterly and westerly environs of Smolensk, and follow the Dnepr.

The area known as the Katyn Forest begins about 12 km west of Smolensk^{27, 28, 29}. The eastern limits of the forest are adjacent to the station and hamlet of Gnezdovo, while the western limits extend to a village straddling the Dnepr River and consisting of Katyn-Pokrovskoye on the southern bank and Katyn-Uspienskoye on the northern bank. The area of the Katyn Forest also includes Katyn railway station, which is situated some 1.5 kilometres east of Katyn-Uspienskoye. Within the boundaries agreed upon above, the Forest extends for about 10 kilometres.

The Katyn Forest is bisected by the meandering course of the deep channel of the Dnepr River. This is fed by many, mostly-unnamed streams and rivers which flow in from both the northern and southern sides, and which are prone to flooding in periods of spring thaw and heavy rain, when the level of the main river also rises significantly.

The area of the Forest which is of interest to us is located on the northern, right bank of the river. The available maps give names to two northern tributaries, the Olshanka (near Gnezdovo) and the Katynka — near Katyn-Uspienskoye, which flows from a large lake called Lake Kuprino. The hummocky and folded areas along the river valley have many small bodies of water, as well

NKWD. Drugie, dalej na wschód, na południowym brzegu Dniepru, mierząc w prostej linii, w odległości od pierwszego około 3,5 kilometra.

Wacław Godziemba-Maliszewski podaje że: Wacław Lednicki w swych pamiętnikach pisze, iż rzeka Katynka, jezioro Kuprino i Dniepr, w okresie wielkich powodzi, mogą tworzyć jeden akwen wodny. Wnioskuje on również, iż jest to obszar krasowy, z licznymi lejkami, kraterami i innymi zjawiskami geomorfologicznymi oraz hydrologicznymi. Obserwacje Lednickiego, zdaniem Maliszewskiego, potwierdzają zdjęcia Luftwaffe oraz mapy Defense Intelligence, fragment tej mapy znajdujemy w dalszej części opracowania W. Godziemby-Maliszewskiego. W. Godziemba-Maliszewski, zaznacza, że z powodu braku materiału opisowego dotyczącego tego regionu ze źródeł zachodnich oraz potwierdzenia badaniami naziemnymi, nie może w pełni zidentyfikować form krasowych na opisanym tu terenie. W rozdziale dotyczącym analizy zdjęć wyraża on swoją opinię, o niektórych formach rzeźby, mając nadzieję, że w przyszłości geomorfologowie i hydrologowie, dysponując lepszymi naziemnymi danymi wykonają tę analizę bardziej szczegółowo.

Na północ od Dniepru biegnie szosa z Moskwy przez Smoleńsk w kierunku zachodnim, do Orszy, Mińska, Brześcia; a dalej do Warszawy. Droga ta została ukształtowana przed wiekami, kiedyś jako trakt bity, którym na wschód lub na zachód kupcy wozili towary, ale także szły różne wojska.

Na terenie Lasu Katyńskiego, szosa Smoleńsk–Orsza przy wschodniej jego granicy biegnie w odległości około 2,5 kilometra od Dniepru, a przy zachodniej zbliża się do rzeki na odległość rzędu 100 metrów. Omawiany teren jest poprzecinany licznymi drogami polnymi i ścieżkami łączącymi wioski i osady. Niektóre z nich prowadzą do Dniepru, szczególnie do dwóch przepraw promowych; jednej obok dopływu Olszanki, drugiej w pobliżu wsi Borok.

Północną granicą Lasu Katyńskiego jest dwupoziomowe skrzyżowanie dwóch linii kolejowych, położone w odległości około 0,8 kilometra od szosy Smoleńsk–Orsza. Rozbudowana sieć połączeń umożliwia komunikację we wszystkich czterech kierunkach i tworzy ważny węzeł kolejowy. Omawiane linie kolejowe zbudowano przed I Wojną Światową i miały od początku strategiczne znaczenie. Jedna ze Smoleńska, biegnie początkowo między Dnieprem a szosą Smoleńsk–Orsza, przez stację Gniezdowo, przecina omawianą szosę w pobliżu tej stacji, prowadzi w kierunku północno-zachodnim do Witebska i dalej, przez Białoruś, do Rygi na Łotwie. Druga też ze Smoleńska, biegnie na północ od szosy Smoleńsk–Orsza, przez dwupoziomowe skrzyżowanie z linią do Rygi, zbliża się do szosy na odległość rzędu 100 metrów, przez stację Katyń, biegnie prawie równoległe i docelowo jak szosa, do Orszy na Białorusi i dalej na zachód.

Obie te linie łączą się w Smoleńsku, będącym waż-

nym węzłem kolejowym, z dużą stacją rozrządową położoną przy stacji Krasnyj Bor. Połączenia w Smoleńsku umożliwiają komunikację kolejową na wschód do Moskwy i w wielu innych kierunkach.

Smoleńsk, leżący w odległości około 380 kilometrów na zachód od Moskwy, miał zawsze wielkie znaczenie strategiczne. O strategicznej roli tego obszaru świadczy wybranie przez gen. Timoszenkę Gniezdowa na stanowisko dowodzenia. Dlatego, zarówno samo miasto, jak i jego zachodnia okolica, były przedmiotem szczególnego zainteresowania sztabu Wehrmachtu, szykującego przeciwko ZSRR plany agresji pod nazwą „Barbarossa”. W czasie wojny niemiecko-sowieckiej Luftwaffe, w ramach zadań zwiadu lotniczego, wykonywało liczne zdjęcia miasta oraz węzłów kolejowych i drogowych. Na niektórych ujęto przypadkowo Uroczysko Kozie Góry z charakterystycznym zakolem Dniepru i ośrodkiem wypoczynkowym NKWD.

Na omawianym obszarze, w latach czterdziestych, Las Katyński składał się z poszczególnych połączy lasu. Były to lasy głównie iglaste, z poszyciem, na obrzeżach rosły brzozy i olchy. Między nimi znajdowały się uprawne pola kołchozów. Był to rejon rolniczo-hodowlany. Ubój zwierząt prowadzono w rzeźni zbudowanej w pobliżu stacji kolejowej. Przy przelotowych stacjach kolejowych istniały bocznice i rampy. Służyły do rozładunku przywożonych narzędzi i maszyn niezbędnych do produkcji rolnej, oraz wyrobów przemysłowych dla zaopatrzenia ludności. Ładowano i wywożono produkty rolne i mięso z uboju, oraz drewno.

W odległości 15–18 kilometrów od Smoleńska, na początku lat trzydziestych, NKWD przejęło połączenie Lasu Katyńskiego leżącą między charakterystycznym zakolem Dniepru i szosą Smoleńsk–Orsza. Była to część Uroczyska Kozie Góry, którą ogrodzono i zabroniono wstępu osobom postronnym. Pagórkowaty teren był porośnięty głównie przez sosny z rzadkim poszyciem liściastym. Najstarsze drzewa sosnowe wysokie na kilkanaście metrów, miały nad ziemią średnicę pnia 25 cm, rosły w okolicy największego piaszczystego wzniesienia. Na filmach propagandowych z 1943 i 1944 roku widać teren porośnięty rzadkim lasem. Na obrzeżach i w miejscach wilgotnych rosły brzozy i olchy. Miejsca podmokłe porastała bagienna trawa.

Prawie przez środek tego terenu, biegnie z północy na południe, do zakola Dniepru leśna droga. Odchodzi od szosy Smoleńsk–Orsza w odległości około 2,5 kilometra od skrzyżowania szosy z linią kolejową w pobliżu stacji Gniezdowo.

Od tej, niejako głównej leśnej drogi, odchodzą dwie drogi w kierunku wschodnim. Jedna w odległości od szosy około 180 m, druga około 400 m. Te dwie leśne drogi, po około 200 m łączą się tworząc charakterystyczny trójkąt, widoczny na zdjęciach lotniczych. Dalej

as hollows, wetlands and marshes. The American topographical map presents the sites of archaeological digs, of which one is on the north bank of the Dnepr, near to the point where the Olshanka flows in and at a distance of about two kilometres from the characteristic meander in the Dnepr by which the NKVD villa stood. The second site, further east, is some 3.5 kilometres from the first as the crow flies.

Wacław Godziemba-Maliszewski cites Wacław Lednicki, whose memoirs suggest that the River Katynka, Lake Kuprino and the Dnepr may form a single body of water in times of high flood. He also concluded that the area in question is karstic, with a multitude of funnels, craters and other geomorphological and hydrological phenomena. In Maliszewski's opinion, the observations made by Lednicki are confirmed by Luftwaffe photographs and a Defense Intelligence map of which a fragment can be found in a further part of W. Godziemba-Maliszewski's work. The latter considers, however, that the lack of descriptive material on this region from Western sources, and the lack of any confirmation in field research, makes it impossible to fully identify the karstic forms in the area described. In a chapter on the analysis of photographs, Maliszewski expresses his opinion on some of the landforms, as well as the hope that geomorphologists and hydrologists would in the future have access to the better field data that would allow them to add further detail to his analysis.

Running north of the Dnepr is the road heading west from Moscow, via Smolensk, to Orsha, Minsk, Brest and eventually Warsaw. Shaped down the centuries, this road, once a beaten track, was taken by merchants taking goods east or west, as well as by the armies of various nations.

The Smolensk-Orsha road meets the eastern border of the Katyn Forest at a distance of about 2.5 kilometres from the Dnepr. This distance narrows to around 100 metres at the Forest's western boundary. The area in question is criss-crossed by many field roads and tracks linking hamlets and settlements. Some of these lead to the Dnepr, and most especially to the two ferry crossings near the confluence point of the Olshanka and near the village of Borok.

The northern boundary of the Katyn Forest is formed by a two-level crossing of two railway lines lying about 0.8 km from the Smolensk-Orsha road. A developed network of links makes communication in all four directions possible and creates an important railway junction. The railway lines in question were built before World War I and were at once of strategic significance. Initially running between the Dnepr and the Smolensk-Orsha road, the line from Smolensk eventually crosses the aforementioned road near Gnezdovo station and leads in a north-westerly direction to Vitebsk and on via Belarus to Riga in Latvia. A second line, also from Smolensk, runs north of the road connecting the city with Orsha, via a two-level crossing with the line to Riga. It closes to a distance of around 100 metres from the road through Katyn station and runs almost (and inten-

tionally) parallel with it to Orsha in Belarus and then further to the west.

The two lines join in Smolensk, an important railway junction, with a large marshalling yard being located at the station in Krasny Bor. The connection in Smolensk allows for railway communication to the east — with Moscow — and in many other directions.

Situated some 380 kilometres west of Moscow, Smolensk has always had great strategic significance. That the terrain was strategically important is evident by the fact of General Timoshenko's choice of Gnezdovo for a command post. It is for this reason that the city itself, and its western vicinity, was a subject of particular interest to the Staff of the Wehrmacht as they laid plans for aggression against the USSR under the code name "Operation Barbarossa". After the fighting had begun, reconnaissance flights by the Luftwaffe involved the taking of many photographs of towns, cities, railway junctions and road intersections. Included by chance in some of these was the sacred place of Kozie Gory with the characteristic bend in the Dnepr and the rest-and-recreation centre of the NKVD.

In the 1940s, in the area under discussion, the Katyn Forest was made up of different tracts. It was mainly coniferous forest with an understorey, albeit with birch and alder growing on the periphery. Between the tracts of forest were cultivated fields belonging to kolkhozes (collective farms). Overall, this was a region of both arable and livestock farming, with slaughtering done at a slaughterhouse built near the railway station. Transit stations had sidings and ramps which served in the unloading of tools and machines brought in as indispensable to agricultural production, as well as industrial goods supplying the populace. Loaded on and taken away were agricultural produce, meat from the slaughterhouse and timber.

At the beginning of the 1930s, the NKVD took a tract of the Katyn Forest lying about 15–18 kilometres from Smolensk between the characteristic bend in the Dnepr and the Smolensk-Orsha road. The area was part of the sacred Kozie Gory site, which was fenced off and guarded against the entry of outsiders. The hummocky terrain was mainly covered by pines and had a sparse broadleaved understorey. The oldest pines, 10–20 metres tall, had a basal diameter of 25 cm and grew in the vicinity of the highest sandy mounds. Propaganda films from 1943 and 1944 show the area to be covered with sparse forest. Birches and alders grew at the edges and in damp places. Marshy grassland covered the wet areas.

Running almost through the centre of the area is a north-south forest track ending at the bend in the Dnepr and branching off from the Smolensk-Orsha road about 2.5 kilometres from the point at which the road is crossed by the railway line near Gnezdovo station.

Departing from this, as it were, "main" forest track are two further tracks leading eastwards at distances of c. 180 and c. 400 metres from the Smolensk-Orsha road. After about 200 m these two forest tracks link up,

w kierunku wschodnim, po około 450 m już jako jedna droga, przekracza ona bezimienny strumień, prawobrzeżny dopływ Dniepru. Za strumieniem, przy drodze tej były dwie chaty i budynek łaźni. Dalej leśna droga dochodzi do szosy Smoleńsk–Orsza niedaleko od skrzyżowania szosy z linią kolejową w pobliżu stacji Gniezdowo.

Należy dodać, że na przeciw stacji Gniezdowo, po drugiej stronie torów jest osiedle nazwane „Dacze Gniezdowo”. Wioska Gniezdowo znajduje się na południe od szosy Smoleńsk–Orsza, w jej pobliżu, w odległości rzędu 2 kilometrów na wschód od stacji.

Na ogrodzonym, zamkniętym dla postronnych osób, terenie, NKWD urządziło dla swoich funkcjonariuszy ośrodek rekreacyjno-wypoczynkowy. Zbudowano piętrową dużą willę nad zakolem Dniepru, w niemieckich publikacjach nazywaną „Dniepr-Schlosschen”, dom mieszkalny dla obsługi i mały murowany garaż z mieszkaniem dla kierowców. W roku 1990 stał jeszcze, już mocno zniszczony, nie używany, tylko budynek garażu. Pozostałe dwa budynki zostały zniszczone przez cofające się wojska we wrześniu 1943 roku.

Polskich jeńców wojennych, osadzonych w obozie „KOZIELSK”, przewożono więziennymi wagonami ze stacji Koziełsk, przez stacje: Spas-Diemski i Jelnia, do Smoleńska, a stamtąd do Gniezdowa. Wyładowywano

ich gdzieś w pobliżu istniejącej bocznic. Dojazd do Gniezdowa był możliwy z obu kierunków, zarówno linią kolejową od wschodu, jak i od zachodu. Są pogłoski, że niektóre transporty rozładowywano w Smoleńsku.

Siedem dołów śmierci, o numerach od 1 do 7, znajduje się przy zachodnim skraju leśnej drogi, w odległości około 340 m od szosy, ósmy dół śmierci znajduje się w kierunku południowowschodnim, w odległości około 100 m od siedmiu dołów śmierci.

Na mapie, opracowanej na podstawie zdjęcia lotniczego wykonanego 2 września 1942 roku³⁰, są widoczne ślady naruszenia gruntu na terenie ośrodka NKWD. Nieliczne zostały zbadane i zidentyfikowane, nie wiadomo co kryją liczne pozostałości.

Opis terenu i obiektów tam znajdujących się odnosi się do stanu z początku lat czterdziestych. Obecnie wiele opisywanych obiektów i teren w wielu miejscach wygląda inaczej.

Tadeusz Pieńkowski
Wacław Godziemba-Maliszewski

---

* Obserwacje J.R. Olędzkiego potwierdzają zeznania świadków, zwłaszcza płk Bedenka i Ahrensa, oraz por. von Eichorna.

to create a characteristic triangle visible on the aerial photographs. Continuing further east, the single track crosses an unnamed stream after about 450 m. This is a right-bank tributary of the Dnepr. Past it, there were two cabins and a small bath-house by the track, which continues until it meets up with the Smolensk–Orsha road not far from the point where that road is crossed by the railway line near Gnezdovo station.

It should be added that there is a complex called the "Gnezdovo Dacha" opposite Gnezdovo station beyond the railway lines. Gnezdovo hamlet lies close to, and to the south of, the Smolensk–Orsha road, at a distance of around 2 kilometres east of the station.

The NKVD built the rest-and-recreation centre for its operatives on a fenced-off area closed to all. The large, two-storey villa which was built there — on the bend in the Dnepr, was later referred to in German publications as the "Dnepr-Schlossen" ("Castle on the Dnepr"). There were also living quarters for the staff, and a small walled garage with a flat for drivers. By 1990, only the garage was still standing, and this in a much-destroyed, unused state. The other two buildings were destroyed by the retreating army in September 1943.

Polish prisoners of war interned in the Kozelsk camp were taken in prison wagons from Kozelsk station, via the Spas-Demensk and Yel'nya stations to Smolensk,

and thence to Gnezdovo. They were offloaded at the existing siding somewhere near the station and journey to Gnezdovo was possible from both directions, either via the line from the east or by that from the west. There are also rumours that some transports were offloaded in Smolensk.

Seven execution trenches (numbers 1–7) are at the western end of the forest track, at a distance of about 340 m from the Smolensk–Orsha road. The eighth trench is about 100 m to the south-east of the other seven.

Visible on the map drawn up on the basis of aerial photos from September 2nd 1942³⁰ are traces of disturbed ground in the land around the NKVD centre. A few have been studied and identified, but it is still not known what the others conceal.

The description of the area and the buildings found in the area is true of the situation in the early 1940s, but many aspects have since changed.

Tadeusz Piętkowski
Wacław Godziemba-Maliszewski

---

* Ołędzki's observations are substantiated by historical witness testimony, particularly that of Colonels Bedenk and Ahrens, and Lieutenant von Eichorn.